

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 34.01

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА НЕГАТИВНУ ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Ольга БАРАБАШ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»

SUMMARY

The article analyzes the main means of influencing behavior as preventive and following. By means of preventive effect on negative behavior attributed prevent such behavior. By these means (means after the fact) the negative impact of human behavior belongs responsibility. Prior to the negative human behavior is applicable criminal, administrative, civil liability species. The widest range of effects on negative behavior is administrative responsibility. In order to reduce the negative manifestations of human behavior suggested the use of preventive measures for prevention.

Key words: negative behavior, responsibility, warning, administrative liability, criminal liability.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні засоби впливу на поведінку людини, як превентивні, так і наступні. До превентивних засобів впливу на негативну поведінку людини зараховано запобігання такій поведінці. До наступних засобів (засобів постфактум) впливу на негативну поведінку людини належить відповідальність. До виявів негативної поведінки людини може бути застосована кримінальна, адміністративна, цивільна види відповідальності. Найширше коло засобів впливу на негативну поведінку людини є в адміністративної відповідальності. З метою зменшення виявів негативної поведінки людини пропонується використання запобіжних заходів профілактики.

Ключові слова: негативна поведінка, відповідальність, запобігання, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Негативна поведінка з погляду суспільства є небажаною, тому в праві як основному регуляторі суспільних відносин передбачені заходи впливу на носія такої поведінки – людину. Зменшення виявів негативної поведінки людини здійснюється за допомогою встановлення заборон її виявів. У випадку встановлення заборони певного виду поведінки для частини людей такого засобу впливу на вияви її поведінки є достатньо. Проте частина людей порушує ці заборони та вчиняє акти поведінки, що заборонені диспозиціями норм права різних галузей. З метою відновлення попереднього стану суспільства, що існував до порушення такої заборони, та як превентивний засіб протидії негативній поведінці право встановлює заходи відповідальності. Ще одним засобом впливу на визначення вектору поведінки людини є здійснення заходів профілактики негативної поведінки.

Актуальність теми. Дослідження засобів впливу на негативну поведінку є необхідним з огляду на значну кількість її виявів у суспільстві.

Метою статті є дослідження засобів впливу на негативну поведінку людини.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для ілюстрації особливостей впливу заходів відповідальності та способів профілактики негативної поведінки людини розглянемо їх детальніше.

Спершу дослідимо сутність явища юридичної відповідальності. У сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності. Поняття відповідальності розкривається у філософії. Так, як зазначається у філософській літературі, відповідальність – це категорія етики і права, що відображає особливе соціальне й морально-правове ставлення особи до суспільства, яке характери-

зується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [1, с. 267].

Між суспільством та індивідом існує взаємозв'язок. З одного боку, суспільство покладає на індивіда обов'язок учиняти соціально корисні вчинки, а з іншого – воно зобов'язане сприяти суб'єкту в здійсненні ним своїх прав та обов'язків і несе за це відповідальність [2, с. 498].

Термін «відповідальність» нині є доволі не визначеним і з погляду юридичної науки. Якщо прийняти термін «відповідальність» у тому широкому змісті, у якому він застосовується в повсякденному житті, у філософській літературі й навіть у побуті юристів, втрачається специфіка юридичного розуміння відповідальності й виникає потреба в уточненні дефініції, що позначає те, що сьогодні включається в поняття відповідальності в юридичному змісті. Необхідність спеціального юридичного поняття відповідальності, нехай і найбільш загального, дасть змогу відмежовувати відповідальність у юридичному сенсі від інших явищ, визначених тим самим терміном, оскільки воно означає один із найважливіших інститутів права [3, с. 558].

О. Скакун вважає, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і захід державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного й майнового характеру за вчинене правопорушення [4, с. 464].

Як зазначає І. Зелена, серед науковців поширеними є три підходи до розуміння юридичної відповідальності: виключно в негативному аспекті; у єдності двох аспектів – негативного та позитивного; в аспекті сприйняття як цілісного правового явища з різними формами реалізації [5, с. 10].

Наступним, що необхідно розглянути для з'ясування сутності явища юридичної відповідальності, є розкриття їх

ознак. А. Піголкін окреслює такі ознаки юридичної відповідальності:

- є результатом правопорушення;
- являє собою державний примус і містить підсумкову оцінку діяльності суб'єкта правопорушення;
- тягне за собою настання негативних наслідків для суб'єкта правопорушення, передбачених санкцією правової норми;
- завжди реалізується в установлених законом процесуальних формах [6, с. 199].

Варто погодитися з думкою М. Терещука, який указує, що сучасна юридична наука не дає єдиної дефініції юридичної відповідальності, оскільки вона розглядається не комплексно, всебічно, а виходячи з різних підходів до її розуміння. Але тенденції правової науки вимагають універсальності положень і дефініцій державно-правових явищ, зокрема і юридичної відповідальності [7, с. 19].

Також для цілісного уявлення про механізм юридичної відповідальності необхідно дослідити їх принципи. Погоджуємося з думкою М. Задніпріани, що пізнання принципів юридичної відповідальності тісно пов'язане та зумовлене підходами, виробленими вітчизняною й зарубіжними теоріями права та типами праворозуміння до визначення їх змісту, спрямованості, ролі й правових механізмів забезпечення реалізації їх вимог як певних імперативів, дотримання яких є гарантією справедливого правопорядку, ефективного захисту прав і свобод громадян [8, с. 51].

Практична цінність принципів юридичної відповідальності визначається їх спрямованістю на правотворчу діяльність щодо вдосконалення законодавства про юридичну відповідальність і визначенням порядку, процесу регулювання відносин, що виникають із правопорушень [9, с. 831].

Уважаємо, що найбільш повно принципи юридичної відповідальності наведені Т. Подковенком та Л. Павленком, саме:

- законності – передбачає, що відповідальність осіб може мати місце за діяння, передбачені законом і тільки в його межах. Цей принцип передбачає наявність складу злочину (протиправного, винного діяння);
- обґрунтованості – відповідальність може наставати тільки в разі реального здійснення конкретною особою правопорушення;
- справедливості – відповідність застосовуваних заходів відповідальності важкості скоєного злочину. Тут діє принцип «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за один і той самий злочин» (ст. 61 Конституції України);
- гуманізму – полягає в тому, що законодавче регулювання юридичної відповідальності спрямоване на неприпустимість негуманного ставлення до людей;
- своєчасності – притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто періоду часу, не занадто віддаленого від факту скоєння злочину;
- невідворотності – неминучість настання передбачених правом санкцій щодо особи, яка вчинила злочин. Цей принцип сприяє підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, зміцненню правопорядку й законності в суспільстві, правової стабільності суспільних відносин, що відповідають його інтересам;
- презумпції невинуватості особи;
- права на захист в особі, притягнутої до відповідальності. Вагомим принципом юридичної відповідальності, покликаним забезпечувати реальну дію презумпції невинуватості, є право на захист і кваліфіковану юридичну допомогу [9, с. 831].

Юридичну відповідальність можна класифікувати за різними ознаками. Найдоцільнішою у практичному сто-

сунку можна вважати класифікацію за характером санкцій і за галузевою ознакою. За галузевою ознакою виділяють такі види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова, конституційна й міжнародно-правова.

Охарактеризуємо зазначені види відповідальності, які впливають на визначення вектору поведінки людини.

Чинне кримінальне законодавство визначення категорії «кримінальна відповідальність» не містить. Доктринальні ж визначення цієї категорії суттєво різняться. Одні науковці трактують кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми й так фактично отожднюють її з покаранням, деякі з них розглядають її як певний обов'язок винної особи підлягати дії кримінального закону та як осуд такої особи вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання чи без нього.

Досить часто стверджують, що кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються вироком суду й покладаються на винного спеціальними органами держави [10, с. 30].

Ми підтримуємо думку М. Панова, який вважає, що кримінальна відповідальність – це юридичний обов'язок особи, яка вчинила злочин, підлягати дії кримінального закону, тобто зазнати з боку держави негативної оцінки в обвинувальному вироку суду за вчинене суспільно небезпечне діяння, а також заходів державно-правового примусу у вигляді обмежень прав і свобод особистого, майнового чи іншого характеру [11, с. 47].

Кримінальна відповідальність застосовується за найтяжче правопорушення – злочин. Виявом кримінальної відповідальності є покарання, яке через свої функції впливає на вектор поведінки людини. Тому необхідним є розгляд такого інституту кримінального права, як покарання.

У науці кримінального та кримінально-виконавчого права більшість учених зазначала, що покарання за своєю сутністю є карою (П. Ромашкін [12, с. 193]). Для класичного періоду розвитку кримінально-правової науки домінуючою була точка зору, що покарання є карою, заходом державного примусу, яка застосовувалась судом. Так, А. Піонтковський та М. Біляєв уважали, що покарання – це кара за вчинений злочин, яка обов'язково має передбачати певні обмеження і страждання. Зокрема, М. Біляєв підкреслював, що під карою як метою покарання ми розуміємо завдання правопорушникові страждань і втрат як відплату за вчинений ним злочин [13, с. 25]. А. Наумов прямо вказував, що покарання є завжди карою, кожен вид покарання тісно чи іншою мірою повинен мати караючий зміст. С. Полубинська теж підтримує позицію, що кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин. У такому розумінні кара є передумовою для досягнення такої мети покарання, як запобігання злочинам [14, с.97].

Частина вчених вважає кару однією із цілей покарання. І. Карпець вказував, що покарання об'єднує в собі мету кари й виправлення злочинця [15, с. 40].

Існують і протилежні думки. Деякі вчені категорично заперечують, що покарання своєю серцевиною має «кару». Так, В. Зубкова зазначає, що визначення кари як сутності покарання або його мети є не тільки хибним, а й шкідливим. Вона вказує, що поняття «покарання» й «кара» є тотожними, пропонує вилучити термін «кара» з кримінального законодавства та законодавчої лексики [16, с. 47].

Ми підтримуємо думку Т. Денисової, яка зазначає, що ідеї заперечення «кари» як серцевини покарання не варто підтримувати. Як неодноразово підкреслювалось у нау-

кових джерелах, без такої властивості, як кара, існування покарання неможливе. По-перше, виходячи з нашого попереднього аналізу, можна стверджувати, що терміни «покарання» й «кара» у філософсько-правовому та кримінально-правовому розумінні не є тотожними. По-друге, на нашу думку, покарання без кари втрачає всякий сенс і не може здійснювати примусовий вплив на засуджених. По-третє, відмова від кари призведе до того, що покарання не зможе впливати ні на громадян загалом, ні на конкретну особу, яка вчинила злочин, а отже, треба відмовлятися від його захисної, запобіжної та виховної функцій. І, нарешті, по-четверте, виключивши кару як сутність покарання, суспільство порушує принципи законності і справедливості, оскільки потерпілий від злочину, особа, яка його вчинила, та інші громадяни повинні усвідомлювати, що за вчинення суспільно небезпечних діянь призначається покарання, яке за своєю сутністю відповідає тяжкості злочину, є достатнім і задовольняє почуття справедливості [17, с. 58].

Наступним видом відповідальності у випадку вчинення актив негативної поведінки людиною є адміністративна. За допомогою адміністративної відповідальності здійснюється адміністративний вплив на діяльність людини. Адміністративна відповідальність є і одним із найбільш дієвих правових інструментів у боротьбі з наймасовішими протиправними діяннями, якими є адміністративні проступки. Головною їх особливістю є те, що вони входять до широкого кола відносин, які регулюються нормами адміністративного права. Ці правові відносини виникають у сфері державного управління, економіки, соціально-культурного й адміністративно-політичного будівництва, підприємницької діяльності, а також контролю та нагляду як у внутрішньоорганізаційній діяльності державного механізму, так і позавідомчій [18, с. 17]. Підтримуємо думку Р. Зайця, який вважає, що адміністративна відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, що має публічний державно-обов'язковий характер і полягає в застосуванні органами адміністративної юрисдикції до осіб, котрі вчинили адміністративне правопорушення, адміністративних стягнень у порядку, встановленому нормами адміністративного права [18, с. 20].

Як ми зазначали вище, за допомогою адміністративної відповідальності здійснюється адміністративний вплив на діяльність людини. На думку О. Ткалі, адміністративний вплив – це один із виявів дії права на відносини, що мають адміністративно-правовий характер, свідомість і поведінку суб'єктів адміністративного права за допомогою системи об'єктивних (правових) і суб'єктивних (психологічних, ідеологічних, моральних тощо) елементів, які становлять механізм адміністративно-правового впливу та забезпечують його дієвість [19, с. 428].

Механізмом реалізації адміністративного впливу є адміністративний примус. Цей метод впливу є допоміжним, здійснюється після використання та на підставі переконання.

На думку Ю. Козлова, Л. Попова, адміністративний примус забезпечує виконання правил поведінки, виражених в адміністративно-правових нормах. Це метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, які вчиняють протиправні вчинки, що виражаються в установлених правовими актами негативних наслідках морального, матеріального та фізичного характеру, що мають на меті виправлення й перевиховання правопорушників, а також запобігання новим правопорушенням [20, с. 187].

Як зазначає О. Ткаля, адміністративно-правовий вплив на поведінку осіб спрямований на забезпечення балансу інтересів особи, суспільства та держави. Це специфічна дія права на адміністративно-правові відносини активного й пасивного характеру правовими, психологічними, ідеологічними, моральними та іншими засобами, що здійснюється

спеціально уповноваженими суб'єктами владних повноважень. Адміністративно-правовий вплив здійснюється значною мірою через адміністративний примус [19, с. 447].

Неправомірна поведінка в цивільному праві може розглядатися в деяких аспектах. Однією з підстав виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків є правочини як правомірні дії. Для того щоб особа набула прав та обов'язків, необхідно додержуватися умов дійсності правочинів. Недотримання цих умов має наслідками неправомірну поведінку. Коли додержані всі умови вчинення правочину й виникли суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки між сторонами, мова може йти про неналежне виконання договірних зобов'язань або взагалі про їх невиконання. І ще один аспект, коли ми говоримо про неправомірну поведінку, – це виникнення деліктних зобов'язань. Деліктні зобов'язання – це правовідносини, що виникають унаслідок учинення правопорушень (деліктів), що передбачені нормами адміністративного, кримінального та інших галузей права [21, с. 535].

Неналежне виконання договірних зобов'язань передбачає інші наслідки. Створення дієвого правового механізму захисту прав і цивільних інтересів сприяє зміцненню правовідносин, робить їх стабільними, що є важливим для ринкової економіки, вселяє впевненість особи, учасника цивільних правовідносин, у захищеність. До того ж виконання зобов'язань – центральна проблема зобов'язального права, вона тісно пов'язана із забезпеченням прав та інтересів кредитора, а у сфері економіки – з її стабільністю.

Відповідно до ст. 611 Цивільного кодексу України, наслідками порушення зобов'язань є:

- припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
- зміна умов зобов'язання;
- сплата неустойки;
- відшкодування збитків і моральної шкоди [22].

Зупинимося на визначенні «неправомірна поведінка в цивільному праві». На відміну від кримінального чи адміністративного права, де на законодавчому рівні визначене поняття правопорушення, в цивільному праві такого визначення немає.

У тих випадках, коли поведінка особи порушує приписи законодавства чи особа не виконує юридичного обов'язку, що виник за інших підстав, є сенс говорити, що особа вчинила правопорушення. Поширеним у цивілістичній науці є визначення цивільного правопорушення як протиправної дії чи бездіяльності особи, що порушує норми актів цивільного законодавства або умови договору і з якою договір або закон пов'язують виникнення цивільно-правової відповідальності [23, с. 356].

Є. Харитонов визначає цивільне правопорушення як суспільно небезпечну, протиправну, винну поведінку (дію чи бездіяльність) деліктоздатної особи, котра виявляється в порушенні нею норм цивільного законодавства й завдає шкоди правам та інтересам окремих осіб [24, с. 189]. У цьому визначенні зроблено спробу відобразити всі ознаки цивільного правопорушення, що зазначаються науковцями.

За загальним правилом, наслідком правопорушення є відповідальність особи, яка вчинила правопорушення, чи особи, яка відповідає за її дії (батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники тощо).

Правовим впливом на неправомірну поведінку є безпосередній дії особи, чий права порушені чи є реальна загроза їх порушення, фактичного та юридичного характеру.

На особливу увагу заслуговує питання місця й ролі самозахисту в цивільному праві України, адже сучасні реалії суспільного життя пов'язують ефективність механізму цивільно-правового захисту насамперед із його оператив-

ністю [25, с. 212]. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства.

Висловлюється думка, що самозахистом є прийняття самою уповноваженою особою заходів захисту або звернення до компетентних органів. Отже, при першому варіанті особа сама захищає свої права, при другому – ініціює діяльність компетентних органів щодо захисту [26, с. 176]. Т. Підлубна наполягає, що для цього способу захисту характерним є те, що особа захищає свої цивільні права та права інших осіб без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист цивільних прав [27, с. 367].

С. Параниця розглядає самозахист як самостійне суб'єктивне право особи. Він уважає, що самозахист є міжгалузевим інститутом, норми якого закріплені в різних галузях права: кримінальному, адміністративному, цивільному, сімейному [28, с. 33].

Цивільно-правова відповідальність у цивільному праві є правомірним впливом на неправомірну поведінку особи. Теоретичних розробок із цього питання є безліч, проте неможливо констатувати, що в доктрині цивільного права є однозначне, стале визначення цивільної відповідальності. У доктрині цивільного права виділяють декілька підходів до розуміння сутності цивільної відповідальності: санкції, покарання, перетерпівання, реакції на правопорушення [21, с. 545].

Суб'єкти цивільних правовідносин самостійні у виборі способу впливу на неправомірну поведінку особи, способи впливу є і способами захисту права, що порушено чи є реальна загроза його порушення. Обираючи спосіб впливу, особа сама оцінює всі переваги одного чи другого способу захисту свого порушеного права, керуючись загальним принципом добросовісності, справедливості й розумності. Цивільне законодавство зазначає, що виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства [21, с. 549].

У праві також можна використовувати превентивні засоби впливу на негативну поведінку людини. До таких превентивних засобів впливу на поведінку людини, на нашу думку, можна зарахувати профілактику правопорушень як крайнього вияву негативної поведінки людини та профілактику окремих видів негативної поведінки людини.

Виникнення концепції про профілактику соціально-негативної поведінки – історично неминучий процес, що відображає діалектику суспільних відносин. Вивчення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень і аморальних виявів, визначаються потребами практики боротьби із цими соціальними відхиленнями.

Висновки. Ураховуючи наведене вище, можемо стверджувати, що відповідальність є одним із найбільш ефективних засобів впливу на негативну поведінку людини. Проте, на нашу думку, відповідальність більшою мірою впливає на негативні наслідки негативної поведінки, ніж на неї безпосередньо. На вияви негативної поведінки людини безпосередньо діють засоби запобігання їй, наприклад, засоби запобігання віктимній поведінці людини.

Список використаної літератури:

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 719 с.
2. Бобровник С.В. Юридична відповідальність / С.В. Бобровник // Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 611 с.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права : [учебник для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – М. : Новый юрист, 1998. – 528 с.

4. Скакун О.Ф. Теория держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

5. Зелена І.В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / І.В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2(23). – С. 10–15.

6. Теория государства и права : [учебник] / [А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев, А.Х. Саидов]; под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.

7. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз / М. Терещук // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 18–21.

8. Задніпряна М.Ю. Впровадження принципів юридичної відповідальності Європейського Союзу в законодавстві України / М.Ю. Задніпряна // Центр наукових публікацій (збірник наукових публікацій). – 2014. – С. 97–104.

9. Подковенко Т.О. Принципи юридичної відповідальності: загальнотеоретичний аспект / Т.О. Подковенко, Л.В. Павелко // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 830–833.

10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

11. Панов М. Кримінальна відповідальність та її підстава / М. Панов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 45–52.

12. Курс советского уголовного права : в 6 т. / ред. кол.: А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – Т. 2 : Часть общая. – 1970. – 516 с.

13. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н.А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 186 с.

14. Полубинская С.В. К вопросу о целях наказания / С.В. Полубинская. – М. : Наука, 1990. – 307 с.

15. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И.И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1961. – 152 с.

16. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика / В.И. Зубкова. – М. : НОРМА, 2002. – 304 с.

17. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : дис ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.А. Денисова. – Запоріжжя : Б.в., 2010. – 505 с.

18. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності / Р.Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – № 8. – С. 17–20.

19. Ткаля О.В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект / О.В. Ткаля // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : [монографія] / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова ; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-ту права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». – Миколаїв : Іліон, 2016. – С. 425–450.

20. Алексин А.П. Административное право Российской Федерации : [учебник] / А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. – М. : Зерцало, 1998. – 276 с.

21. Данильченко О.В. Правомірний вплив на неправомірну поведінку учасників цивільних правовідносин / О.В. Данильченко // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : [монографія] / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова ; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-ту права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». – Миколаїв : Іліон, 2016. – С. 534–552.

22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–41. – Ст. 356.

23. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.]; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 2011. – 816 с.

24. Харитонов С.О. Цивільні правовідносини : [монографія] / С.О. Харитонов, О.І. Харитонova. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.

25. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів / О.І. Чепис // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Випуск 35. – Частина II. – Том 1. – С. 208–212.

26. Тертышников В.И. Формы защиты и осуществления субъективных прав граждан, иностранных граждан, лиц

без гражданства и юридических лиц / В.И. Тертышников, Р.В. Тертышников. – Х., 1999. – 284 с.

27. Підлубна Т.М. Самозахист як форма захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т.М. Підлубна // Держава і право. – 2011. – № 43. – С. 365–371.

28. Параниця С.П. Самозахист як самостійне суб'єктивне право особи / С.П. Параниця // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 33–36.

